

ПЕРВІСНА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 903.43(477.51)(282.247.324)

Залізник Л. Л., Каравайко Д. В., Маярчак С. П.

АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ НАУКМА 2002 РОКУ. ДОСЛІДЖЕННЯ ГОРОДИЩА ПІСОЧНИЙ РІВ НА ДЕСНІ

Статтю присвячено результатам першого року польових робіт археологічної експедиції НАУКМА на відомому городищі Пісочний Рів на Сіверщині. Отримано багатий матеріал трьох періодів функціонування пам'ятки - мезолітичного (VII тис. до н. е), юхнівського (V-III ст. до н. е.) і роменського (VIII-X ст.).

Археологічна експедиція НАУКМА була створена 17 січня 2002 р. як навчально-дослідний підрозділ магістерської програми «Археологія та давня історія України». Головне її завдання - археологічні розкопки та наукове узагальнення знайдених матеріалів за безпосередньою участю студентів-істориків та археологів НАУКМА з метою набуття ними практичних навичок археологічного дослідження. Інакше кажучи, експедиція є спеціальною структурою НАУКМА, створеною для проходження студентами університету науково-дослідної практики в галузі археології.

Враховуючи інтереси студентів, для проведення археологічної практики влітку 2002 р. було обране городище Пісочний Рів на Новгород-Сіверщині. Ця багатошарова пам'ятка на мальовничій горі над Десною дала можливість познайомити майбутніх істориків та археологів з методикою розкопок та матеріалами різноманітних епох, а саме: кам'яної доби, ранньозалізного віку, Київської Русі. Студенти отримали навички організації експедиційного побуту в польових умовах.

Розташоване за 20 км вгору по Десні від Новгород-Сіверського городище Пісочний Рів розкопувалося з 18 липня по 17 серпня 2002 р. експедицією НАУКМА під керівництвом викладачів МП «Археологія...» Л. Л. Залізняка, В. О. Шумової, Ю. В. Кухарчука, С. В. Кончі за участю 35 студентів-практикантів університету. Відповідальними за матеріали та об'єкти мезолітичного, юхнівського та роменського шарів були сту-

денти магістеріуму О. М. Кононенко, Д. В. Каравайко, С. П. Маярчак.

Історія дослідження. Згадане Д. Я. Самоковим 1908 р. [1] городище обстежувалося М. Я. Рудинським протягом 1925-1927 рр. [2], коли під нашаруваннями роменської та юхнівської археологічних культур було виявлено шар мезолітичної доби. Протягом 1940, 1945-1947 рр. пам'ятка розкопувалася на площі близько 200 м² М. В. Воєводським [3]. Л. Л. Залізник досліджував пам'ятку 1981 р. на площі 20 м² [4] та 1982 р. на площі 71 м² [5]. Влітку 2002 р. розкопано 150 м² пам'ятки, а загальна площа дослідженої на ній території за всі роки розкопок сягнула 450 м².

Розташування, топографія. Городище розташоване за 1 км вище по правому берегу р. Десни від с. Рогівка Новгород-Сіверського району Чернігівської області, на мисі лесової тераси при впадінні в неї балки Пісочний Рів. На обмеженому зі сходу Десною, з півдня - Пісочним Ровом, з півночі - безіменним глибоким яром мисі заввишки понад 20 м над річкою у VI-III ст. до н. е. людність юхнівської культури влаштувала городище, яке функціонувало також у часи роменської культури, а саме, у VIII-X ст. З боку поля городище площею близько 0,5 га обмежене рештками валу та ровом, який нині має глибину понад 2 м.

Методика розкопок. Розкоп 2002 р. був прирізаний до північного і західного краю розкопу 1982 р. Спочатку була розбита сітка розкопу 1 г 1 м, а потім поквдратно знімалися верхні гуму-

совані шари городища, що містили багато матеріалів роменської і юхнівської культур та нечисленні кремні. Заглиблені об'єкти часів функціонування городища (заглибини жител, ями) розбиралися окремо. Після виходу на поверхню лесоподібного супіску методом вертикальної зачистки розбирався мезолітичний шар. В основному розкопі досліджено рештки злегка заглибленої в землю конструкції юхнівської культури (споруда 1), дві землянки роменської культури (споруди 2, 3), сім юхнівських господарських ям та один мезолітичний об'єкт (лінза 4).

Стратиграфія. Гумусований майже до чорного кольору верхній шар часів функціонування городища складався з трьох видимих оком прошарків (рис. 2) приблизно однакової товщини - 15-20 см: 1) темний, з коричневим відтінком орний горизонт, в якому містилися дрібні уламки

кераміки, потрошені плугом; 2) майже чорний шар з численними роменськими та юхнівськими матеріалами; 3) сірий, попелястий шар з матеріалами юхнівської культури. Нижче лежав шар лесового супіску потужністю близько 0,4 м, який підстилався шаруватими коричневими суглинками [6].

Мезолітичний шар

Мезолітичний кремнінь простягався до середньої частини лесового супіску. На площі стоянки кремнінь поширений нерівномірно, часом утворюючи щільні скупчення залишків первинної обробки (рис. 1). На 150 м² розкопаної площі стоянки знайдено всього 160 виробів з ретушю та їх уламків. Отже, пам'ятку слід класифікувати як стоянку-майстерню з обробки кре-

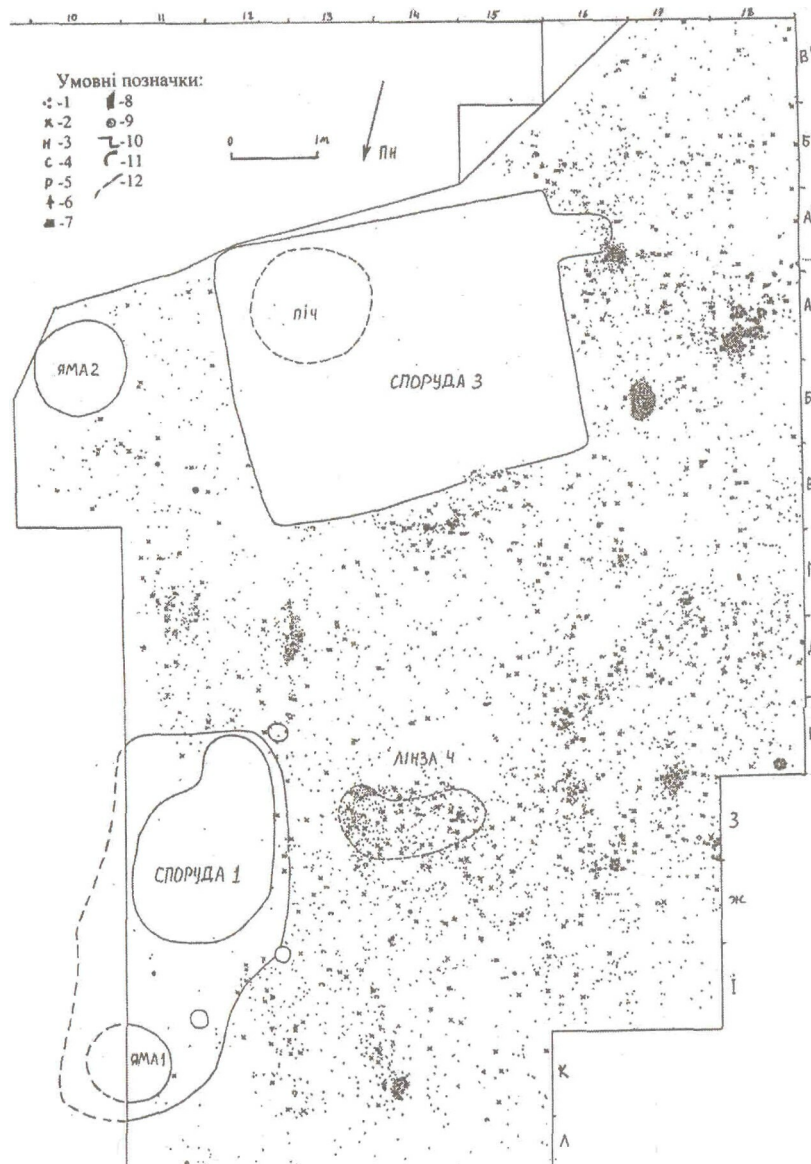

Рис. 1. Пісочний Рів.

Плай південно-західної частини розколу:

- 1 - відщепи, 2 - пластина,
- 3 - нуклеус, 4 - скребачка,
- 5 - різець, 6 - наконечник стріли, 7 - трапеція,
- 8 - вістря, 9 - відщеп з ретушю, 10 - межа розкопу, 11 - межі жител та господарських ям,
- 12 - вогнище доби мезоліту

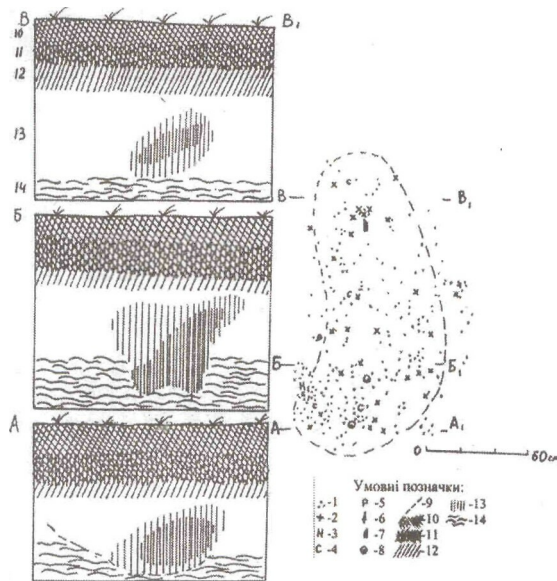

Рис. 2. Пісочний Рів. Мезолітична лінза 4. План і профіль нашарувань:

/ - відщепи, 2 - пластина, 3 - нуклеус, 4 - скребачка, 5 - різець, 6 - наконечник стріли, 7 - вістря, 8 - відщеп з ретушшю, 9 - кордон лінзи 4, 10 - коричневий дерновий шар, 11 - темно-сірий шар, 12 - попелястий шар, 13 - лезоподібний супісок з сірим вуглистим заповненням лінзи 4, 14 - шаруватий коричневий суглинок.

меню. Фауністичні рештки доби мезоліту не збереглися (таблиця).

Таблиця. Кількісні показники розкопок мезолітичної стоянки Пісочний Рів

Рікрозкопок	Кількість кременів	Кількість знарядь	Площа розкопу, м ²
1940, 1945-1947	5000	129	200
1981, 1982	25000	283	100
2002	7800	160	150
УСЬОГО	37800	572	450

Лінза 4. У західній частині розкопу в шарі лесоподібного супіску, що містить мезолітичний шар, виявлено об'єкт (рис. 2), аналогічний трьом мезолітичним вогнищам (лінзи 1, 2, 3) з розкопок 1982 р. [7]. У плані він нагадував темну пляму у формі серпа завдовжки 1,7 м і завширшки до 0,8 м. У розрізах візуально простежено, що лінза впущена з рівня мезолітичного шару на 0,5 м у материк і сягає нижнім краєм коричневої глини, що підстилає лесовий супісок. Як і лінзи розкопок 1982 р., об'єкт мав дещо серпасту в плані форму з помітним у профіль нахилом у бік увігнутого краю серпа. Заповнення лінзи 4

являло собою лесовий супісок, забарвлений сажею в сірий, місцями майже чорний колір.

На відміну від трьох лінз 1982 р., в яких знайдено небагато кременів, в об'єкті 2002 р. виявлено значну кількість знахідок, переважно відходи первинної обробки кременю (відщепи, лусочки, уламки тощо). Крім того, в заповненні лінзи знайдено нуклеус, три скребачки, вістря, три відщепи з ретушшю. За поодинокими винятками кремені з лінзи 4 не мають слідів дії вогню. Вуглисте заповнення лінзи 4 містило типові для мезолітичного шару вироби, а її стратиграфія свідчить, що вона не була впущена з вищих горизонтів пам'ятки (рис. 2).

Подібні серпасті лінзи з певним нахилом у профілях і заповненням, що містить попел, сажу, дрібні вуглилки, відомі з інших мезолітичних стоянок Полісся: Рудий Острів на Київщині [8], Мураги під Новгород-Сіверським. Не виключено, що похилені лінзи з продуктами горіння були ямами, куди згрібався попел з вогнищ, що горіли в житлах чи біля них.

За радіокарбонним аналізом зразків чорного заповнення отримано дату:

Ki-82987620 ± 120 В. Р.

10 6595-6380 В.С.

26 6700-6215 В.С.

Ця дата припадає на початок атлантикуму за некаліброваною шкалою, що значно раніше, ніж дата дослідженої під Новгород-Сіверським стоянки Мураги (7860 ± 100 В. Р. Ki-3037), матеріали якої являють собою завершальний етап розвитку культури Пісочний Рів на Десні [9]. Не узгоджується вона і з новим радіокарбонним датуванням тією ж лабораторією стоянки В'язівок 4а під Лубнами, її крем'яний інвентар виглядає значно розвиненішим, а отже є пізнішим порівняно з пісочнорівським. Однак 6 радіокарбонних дат у межах 10 000-9300 В. Р. дозволили віднести стоянку В'язівок 4а до пребореалу [10], тобто визнати її на 2000 років давнішою за дату, отриману для значно архаїчнішого комплексу Пісочної Рів. Більшість типологічно близьких до нього комплексів енівської культури Верхньої Волги (Ладижино 3, Єловка 2, Беліво бв, 4а, Брагино та ін.) датуються за C¹⁴ значно раніше, а саме - від середини пребореалу до середини бореалу. Викладене дає підстави сумніватися в достовірності отриманої дати.

Крем'яний інвентар. Судячи з великої кількості первинних відщепів, цілих конкрецій та їх уламків, стоянка була місцем інтенсивної первинної обробки кременю поряд з його родовищем.

Відслонення шарів крейди з великою кількістю конкрецій кременю знаходяться у найближчих до городища ярах.

Домінувала техніка твердого відбійника. Нуклеуси великі, грубі, для нерегулярних пластин та відщепів. Переважають одноплосинні, одно-

бічні з кіркою на тильному боці (рис. 3, 33, 34). Грубі, досить великі пластини з нерегулярним грануванням спинки становлять лише 7,8 % виробів від 7800 кременів, знайдених на стоянці. Переважну більшість знарядь з ретушшю зроблено з відщепів і лише 14 % - з пластин.

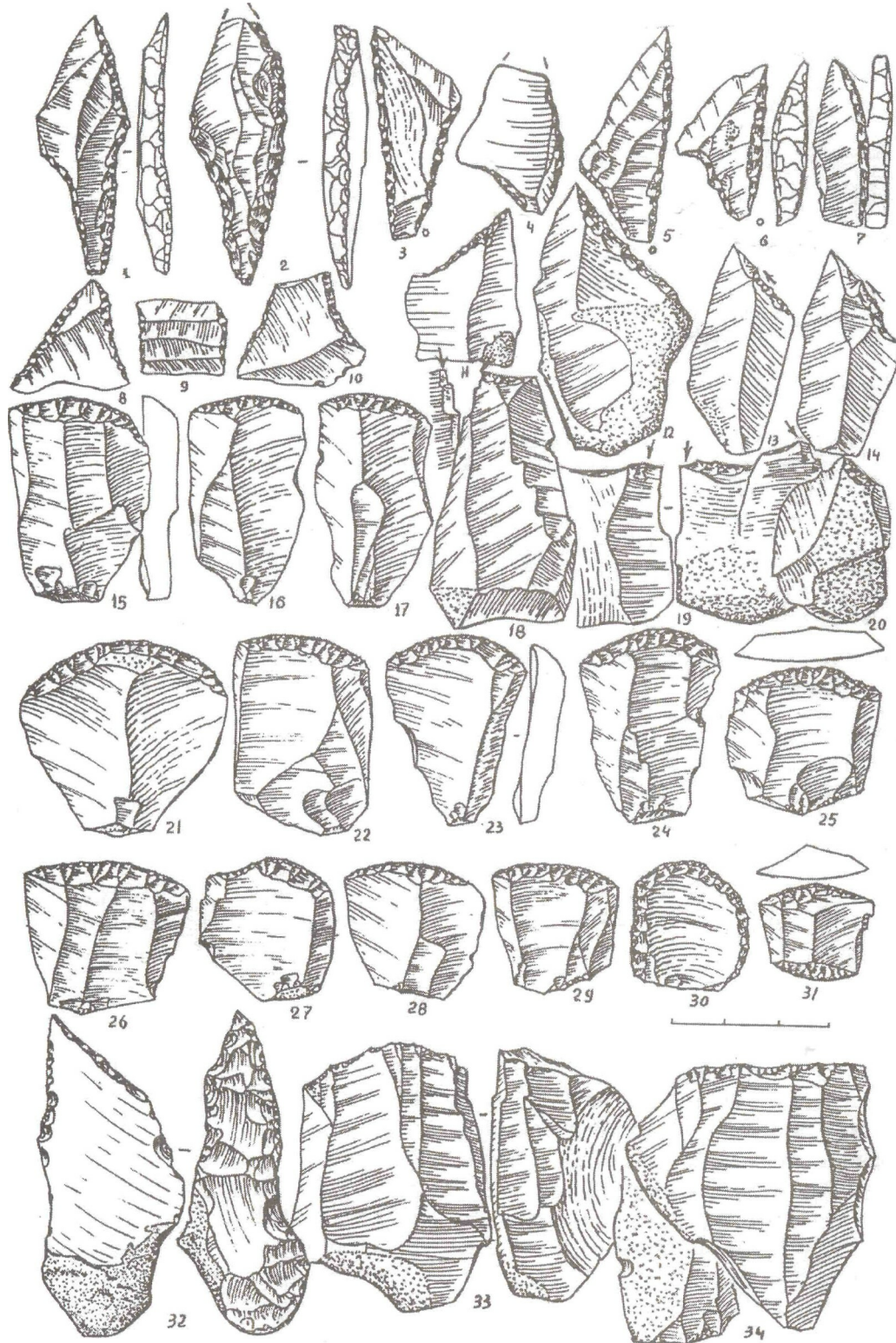

Рис. 3. Пісочний Рів. Крем'яні вироби мезолітичного шару:

наконечники стріл черешкові (1, 2), асиметричні вістря пісочнорівського або алтинівського типу (3-6), трапеції (8-10), косі вістря (11-14), скребачки (15-17, 21-31), різці (18-20), обушковий ніж (32), сегментоподібне вістря (7), нуклеуси (33, 34)

Вироби з ретушшю (160 екз.) та їх уламки становлять 2 % усіх кременів. Дві третини з них (94 екз.) - скребачки (рис. 3, 15-17, 21-31). Домінують (75 %) кінцеві скребачки на пластинчастих відщепках та відщепах (рис. 3, 21-29). Досить виразною серією з 15 екз. представлено кінцеві скребачки на грубих пластинах та їх уламках (рис. 3, 15-17). Знайдено поодинокі підокруглі (рис. 3, 30), подвійні кінцеві (рис. 3, 57), неправильної форми скребачки на відщепах.

Невеликою, але виразною серією з 16 екз. представлені різці - бічні ретушні (рис. 3, 18-20), на кутах зламаних сколів, атипові серединні. Більшість виготовлена з масивних відщепів та уламків пластин.

Найбільш показовими виробами комплексу є специфічні пісочнорівські мікроліти, яких 2002 р. знайдено разом з уламками 40 (рис. 3, 1-14). Вони великі, грубі, асиметричні, оброблені вздовж країв крутою ретушшю. Серед них два грубі черешкові вістря стріл красносізьського типу, три чверті периметра яких оброблено крутою, обрубуючою ретушшю (рис. 3, 1, 2). Також знайдено два цілих і один уламок асиметричних алтинівських вістер (рис. 3, 4-6), шість високих асиметричних трапецій (рис. 3, 3, 8), п'ять симетричних трапецій (рис. 3, 9, 10), п'ять вістер, які виготовлялися шляхом зрізання крутою ретушшю під кутом 45° відбивного горбка пластинчастого відщепу (рис. 3, 11-14). Знайдено мікроліт сегментоподібної форми (рис. 3, 7), а також три уламки й один цілий ніж з обухом (рис. 3, 32), 16 уламків мікролітів. Частина вістер має сліди мікрорізьцевого сколу (рис. 3, 13-14). Знайдено сокиру з перехватом, виготовлену з масивного кварцитового відщепу трапецієподібної форми (рис. 4).

Добуті крем'яні матеріали належать до пісочнорівської культури раннього мезоліту Подесен-

Культурний шар городища залягав у гумусному горизонті і містив значну кількість знахідок юхнівської та роменської культур.

Матеріали юхнівської культури

Судячи зі стратиграфічних спостережень, за доби раннього заліза носії юхнівської культури заселяли мис двічі. До першого етапу заселення належить попелясто-сірий шар, що залягав безпосередньо над лесовим супіском, що містив мезолітичні вироби. Саме в ньому спостерігається значна концентрація знахідок (керамічний посуд, прясельця, глиняні грузила, вироби з кістки тощо). У цей час земляні укріплення, вірогідно, не були побудовані, адже цей шар (к/ш I А, за М. В. Воеводським) заходить під насип валу [12]. Така ситуація характерна для більшості ранніх пам'яток культури.

До наступного періоду заселення належить темно-сірий супіщаний шар зі знахідками юхнівської та окремими фрагментами роменської керамік. Саме в цей час було побудовано земляні укріплення, залишки яких збереглися до сьогодення.

Неоднорідним виявився і керамічний комплекс юхнівської культури. Так, частина посуду мала грубу поверхню з великими зернами жорстви, що стирчали, та слідами від згладжування жмутком трави або якимось предметом. Був також посуд, що мав рівну, легко згладжену поверхню з дрібними домішками. Він переважав у верхньому шарі юхнівського горизонту.

Загалом, керамічний комплекс представлений невеликими тонкостінними глечиками з відносно малим денцем (6-9 см) та широкими вінцями (15-25-30 см) (рис. 5). У тісті — домішки жорстви, меншою мірою - піску. Посуд орнаментовано у верхній частині по шийці, плечиках та по

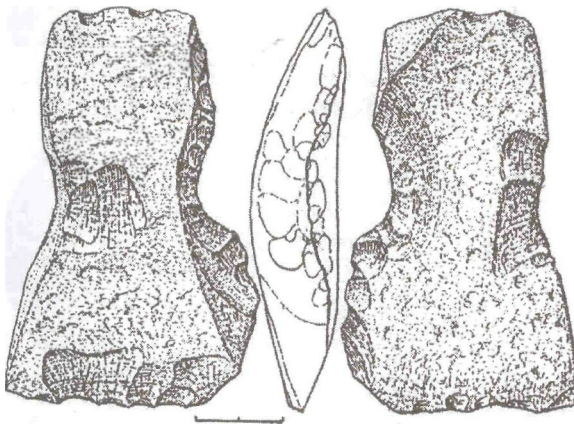

Рис. 4. Пісочний Рів. Сокира з кварциту

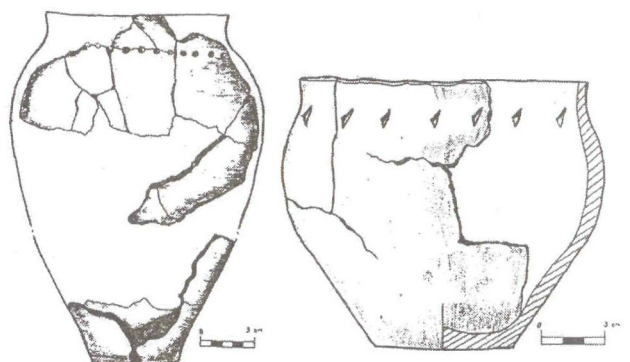

Рис. 5. Пісочний Рів. Глиняний посуд юхнівської культури VI-V ст. до н. е.

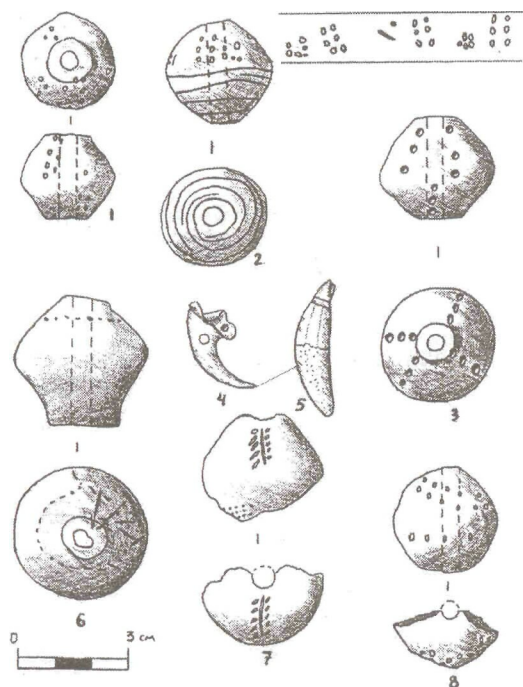

Рис. 6. Пісочний Рів. Юхнівська культура:

глиняні прясельця (1-3, 6-8) і підвіски з кігтя хижого птаха (4) та ікла хижака (5)

обрізу вінця. Основним типом орнаменту є насічки або округлі вдавлення, що комбінуються переважно з насічками або нігтьовими вдавленнями по верху вінця. Здебільшого це один ряд ямок, зрідка - два або три. Інколи ямки утворюють трикутники, з вершинами вниз. Орнамент наносився косо поставленою паличкою, невеликою кісткою або белемнітом. Нігтьові вдавлення фіксуються переважно по верху вінця та зрідка по стінках. Трапилося кілька фрагментів вінець із зубчастим штампом по верху. Такий тип орнаментатії не властивий архаїчній кераміці юхнівської культури. Неорнаментована кераміка майже не траплялася.

Ще однією категорією знахідок з багатою орнаментатією є прясельця (рис. 6). У 2002 р. їх було знайдено 24 фрагментованих та повних форм, 9 з яких мали на поверхні орнамент. Зазвичай, при проекції зверху, маємо солярний знак - сяюче сонце, що дає життя. Призначення даної категорії знахідок ще остаточно не встановлено. Безсумнівним є лише їх використання в прядильному і ткацькому виробництвах.

Надзвичайно численними знахідками є уламки та цілі глиняні грузила конічної (рис. 7), а зрідка і коржеподібної форм. Більшість дослідників вважає, що такі грузила використовувалися для рибної ловлі. Значна кількість знахідок та їх неякісний випал дозволяють припустити, що

переважна частина цих виробів після разового використання руйнувалася. При цьому орнамент у вигляді округлих вдавлень, можливо, мав практичну функцію - при випалі зміцнювалася і внутрішня частина грузила. На користь використання глиняних грузил для рибної ловлі свідчить те, що їх було знайдено разом з риб'ячою лускою в ямі № 1.

Серед інших виробів з глини заслуговують на увагу знахідки фрагментів мініатюрних посудин, намистини, уламка іграшки (кін'я ?) та «рогатих цеглин», які є типовими для городищ юхнівської культури. Знайдено підвіску-амулет з кігтя хижого птаха та з ікла хижака (див. рис. 6, 4, 5).

Надослідженій площі виявлено споруду (№ 1) та сім ям (№ 1-7), що належать юхнівській культурі. П'ять із семи досліджених у різних місцях розкопу ям, схоже, мали господарське призначення. Круглі в плані, вони розширювалися донизу і мали плоске дно. Діаметр близько 1 м при глибині 0,5-0,7 м.

Споруда являла собою наземну, злегка заглиблену будівлю площею близько 9 м² (рис. 1). Споруду орієнтовано кутами за сторонами світу. При дослідженні північної частини споруди на рівні лесовидного супіску виявлено яму (№ 1) господарського призначення. У заповненні трапилося значна кількість фрагментів грузил, уламки «рогатих цеглин». На дні ями простежено шар риб'ячої луски. Судячи з однотипного заповнення та кераміки, яма зі спорудою становлять єдиний комплекс.

Споруда являла собою залишки наземного, типово юхнівського приміщення господарського призначення, на що вказує відсутність вогнища,

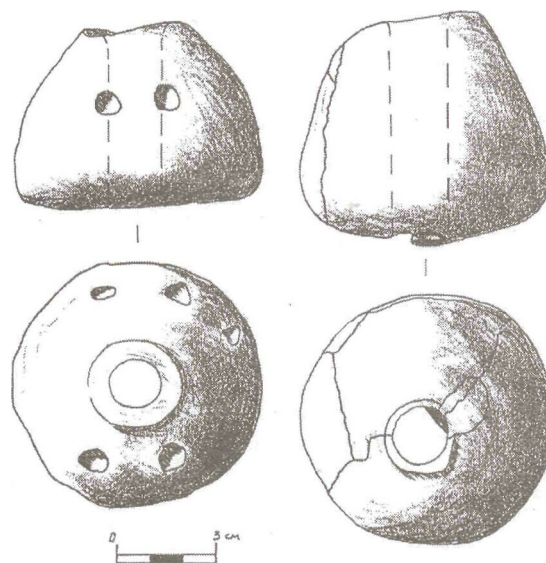

Рис. 7. Пісочний Рів. Глиняні грузила юхнівської культури

наявність господарської ями та незначна площа. Невеликі ями по краях свідчать про стовпову конструкцію з легкими плетеними стінами, обмазаними глиною, що підтверджується значною кількістю знахідок обмазки із залишками слідів лози.

Споруду слід відносити до другого будівельного горизонту юхнівської культури. Цим же часом, очевидно, датується наземне житло із залишками вогнища, яку було виявлено розкопками М. В. Воеводського у північній частині городища [13].

До більш раннього етапу заселення городища слід відносити залишки вогнища в північній частині розкопу (яма 6). На місці вогнища простежено шар перепаленої глини жовто-коричневого кольору потужністю 0,1 м. Неподалік знаходилась подвійна, досить велика стовпова яма, в якій, можливо, фіксувався опорний стовп якоїсь конструкції. Отже, можемо припустити наявність у північній частині розкопу наземного житла, контури якого в плані не читалися. Не суперечить такому висновку і концентрація знахідок у цій частині розкопу (керамічний матеріал, прясельця, уламки «рогатих цеглин», глиняні грузила тощо). Неподалік вогнища виявлено яму № 5 з попелястим заповненням та залишками перепаленої глини. Яма, вірогідно, являла собою місце викиду з вогнища. На наявність потужного культурного шару з численними знахідками глиняної обмазки стін по краю городища вказував і М. В. Воеводський (розкопки 1945-1947 рр.). Отже, можемо припускати існування по краю городища довгої споруди, що за відсутністю валів могла виконувати оборонну функцію.

Городище Пісочний Рів за характером оборонних споруд можна вважати типово юхнівським. Стратиграфічні спостереження та особливості матеріального комплексу дозволяють зробити висновки про неодноразове заселення городища населенням юхнівської культури. Нажаль, відсутність точно датуючих знахідок не дають змоги встановити точні хронологічні рамки для обох будівельних горизонтів. Проте за аналогією з керамічним комплексом ранніх пам'яток (Кудлаївка, Мізин тощо) обидва юхнівські горизонти слід датувати VI-V ст. до н. е. Не суперечить такому висновку і повна відсутність виробів з металу, притаманних наступному етапу (IV-III ст. до н. е.).

Матеріали роменської культури

Верхній шар городища Пісочний Рів містив старожитності пізнього етапу роменської культури VIII-X ст. Практика використання городищ скіфського часу сіверянами (з якими пов'язують роменську культуру) загальновідома [14].

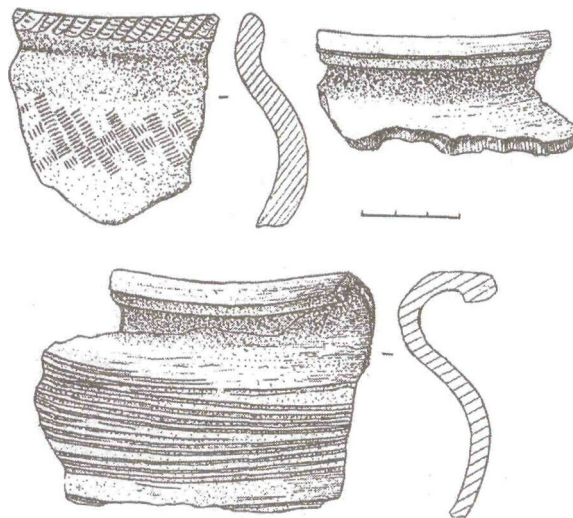

Рис. 8. Пісочний Рів. Вінця глиняних посудин роменської культури IX-X ст.

Роменський культурний шар, у верхній частині сильно ушкоджений оранкою, зафіксовано практично на всій площі розкопу на глибині від 0,05 м до 0,3 м від рівня сучасної поверхні. Більшість знахідок лежало на глибині 0,15-0,3 м в темно-сірому супіщаному ґрунті. Найчисленніша категорія знахідок - кераміка - поділяється на ліпну та кружальну.

Ліпна кераміка сірого кольору (інколи з жовтим або червоним відтінком) добре випалена. Домішки у тісті - шамот, жорства, пісок. Репрезентована переважно фрагментами горщиків, хоча знайдено також фрагменти сковорідки (з орнаментом у вигляді косих насічок по верхній частині вінця та «гусеничним» орнаментом). Орнамент на ліпних горщиках в основному «гусеничний». На плечиках та стінках він утворює хрестоподібні композиції, а зверху по вінцях - навіскісні лінії (рис. 8, У).

Кружальна кераміка також сіра, іноді жовтого або червоного відтінку з домішками шамоту та піску у тісті. Репрезентована фрагментами горщиків. Орнамент у вигляді хвилястих та горизонтальних врізаних ліній по плечиках і тулубу горщика. Вінчики в основному досить сильно вигнуті, переважно з манжетами (рис. 8, 2, 3).

Серед інших знахідок: один цілий і два фрагменти залізних ножів, зубило, одне шиферне й одне глиняне прясельця.

У розкопі 2002 р. досліджено два роменські житла: землянку (споруда 2) та напівземлянку (споруда 3). За керамікою вони датуються останньою чвертю X ст.- початком XI ст. У заповненні цих об'єктів та культурному шарі над ними спостерігалася концентрація роменського археологічного матеріалу.

Землянка (споруда 2), виявлена на північ від розкопу 1982 р., була досліджена частково. Глиняна долівка зафіксована на глибині 1,58 м від рівня сучасної поверхні. Орієнтація стінок житла - за сторонами світу. Південна стінка простежена на всій її довжині (5,3 м), західна - на відстань близько 1,7 м. За 2 м від центральної частини південної стінки знайдено залишки каркасної конструкції печі. Тут виявлені неглибокі (до 10 см) круглі ямки від стовпчиків діаметром 10-15 см, попел, вугілля. Біля південної стінки виявлено круглу яму діаметром 0,3 м і глибиною 0,8 м, в якій, очевидно, фіксувався стовп, що підтримував гребінь даху житла. У західному та східному кутах житла ямок від стовпів не виявлено, що дає підставу припускати зрубну конструкцію його стін. У заповненні житла знайдено значну кількість фрагментів ліпних та кружальних горщиків роменської культури, залізний ніж.

Напівземлянка (споруда 3) майже квадратної у плані форми (3,1 x 3,5 м) виявлена у південно-західній частині розкопу (рис. 1). Орієнтація кутів житла - за сторонами світу, як це було простежено ще М. В. Воеводським [15] при розкопках городища 60 років тому. Плоска глиняна долівка (подекуди із слідами горілого дерева) зафіксована на глибині 1,37 м від рівня сучасної поверхні. Вздовж стінок житла простежено рештки зотлілого дерева у вигляді смуг завширшки 15—20 см - залишки стін. Відсутність ям від стовпів по кутах житла дає підставу вважати, що конструкція його стін була зрубною. У південному кутку житла виявлено залишки входу у вигляді коридорчика (ширина - 0,45 м, довжина - 0,7 м) з трьома знівельованими земляними сходинами.

Навпроти входу, у південно-східному кутку об'єкта, досліджено розвал глиняної печі округлої в плані форми, діаметром 1 м. Глинобитна піч, споруджена за 0,3-0,4 м від стінок житла, збереглася на висоту до 0,45 м. її устя завширшки 36 см, товщина стінок - 17-38 см. Черинь печі заглиблений відносно долівки на глибину 5-8 см. Збереглася частина круглого склепіння. Піч викладена з глини та фрагментів кружальної кераміки (переважно слабовипаленої) кінця X ст.

Використання фрагментів посуду при спорудженні печей було досить поширене у давньоруський час. Проте подібна практика була більш характерною для лісостепової зони [16]. У черині виявлено залишки згорілої деревини, печину, дрібні шматки залізного шлаку. Між піччю і північно-західною стінкою зафіксовано ямки від стовпчиків глибиною 15-20 см, діаметром - 12-18 см, причому частина з них витягнута у дві більш-менш паралельні лінії. Припускаємо, що це сліди від вкопаних ніжок лежанки, одного з типів нерухомих меблів часів Київської Русі [17]. Ще три ямки від стовпів виявлено між піччю та входом.

Стовп, що стояв по центру на відстані 30 см від південно-західної стінки житла, очевидно, підтримував гребінь даху. За 0,5 м від цього стовпа було знайдено турячий (?) ріг, забитий у долівку верхом униз на половину своєї довжини. Турячі роги, підкладені під кут зрубу, що датується кінцем X ст., виявлено у 1972 р. на київському Подолі [18]. При дослідженні стратиграфії південно-західної стінки споруди 3 простежено сліди 6 плах, на яких, мабуть, лежали дошки підлоги.

У заповненні знайдено багато фрагментів роменської кераміки, залізне зубило, глиняне й шиферне прясельця, два фрагменти ножів.

Археологічний матеріал, знайдений на території роменських жител, свідчить, що їх мешканці залишили свої оселі, забравши всі цінні речі з собою. Слідів нападу на городище не виявлено. На рубежі X-XI ст. життя завмирає і на інших роменських городищах Сіверщини, розташованих уздовж Десни. Можливо, це якимось пов'язано з централізаторською політикою Володимира Святославича, який почав «городи зводити по Десні, і по Остру, і по Трубежу, і по Сулі, і по Стугні» [19]. На думку О. П. Моці та А. Л. Казакова, городища сіверян по Десні припинили своє існування внаслідок встановлення контролю над Новгород-Сіверщиною князя київського Володимира Великого за допомогою варязької дружини. Сліди її перебування під Черніговом зафіксовано археологічними дослідженнями у Шестовиці.

1. Самоквасов Д. Я. Могили русской земли. - М., 1908.
2. Рудинський М. Я. Передісторичні розшуки у Північно-Східній Чернігівщині // Коротке звітне повідомлення Всеукраїнського археологічного комітету за археологічні дослідження року 1925. - К.: ВУАК, 1926. - С. 13-26.
3. Воеводський М. В. Важнейшие итоги деснянской экспедиции 1946г. // КСИИМК. - Вып. XX. - М.: Л., 1948. - С. 36-44. Його ж. Короткий звіт Деснянської експедиції про результати вивчення пам'яток кам'яної доби в 1945-1946 рр. // АП - Т. II. - К., 1949. - С. 277-283. Його ж. Мезолитические

- культуры Восточной Европы // КСИИМК. - Вып. XXXI. - 1950. - С. 96-120. Воеводський М. В., Формозов А. А. Стоянка Песочный Ров на реке Десне // КСИИМК. - Вып. XXXV. - 1950. - С. 42-54.
4. Залізняк Л. Л. Деснянська мезолітична культура // Археологія. - 1984 6- № 46, - С. 1-17.
5. Залізняк Л. Л. Культурно-хронологическая периодизация мезолита Новгород-Северского Полесья // Памятники каменного века Левобережной Украины. - К.: Наук, думка, 1986, - С. 74-142.

6. Там само.-С. 110.
7. Там само.-С. 110-113.
8. Зализняк Л. Л. Население Полесья в мезолите.- К., 1991.- С. 116-118.
9. Там само.-С. 47-51.
10. Гавриленко І. М. Зимівниківська археологічна культура.- Полтава, 2000.- С. 82-83.
11. Зализняк Л. Л. Культурно-хронологическая периодизация...— С. 123-124.
12. Воеводский М. В. Городище и стоянка «Песочный Ров». Отчет о раскопках 1946 // Науковий архів ІА НАНУ-1946/5.
13. Воеводский М. В. Городища Верхней Десны // КСИИМК.- 1949.-№ 24.-С. 69.
14. Сухобоков О. В. Славяне Днепровского Левобережья (романская культура и ее предшественники).- К., 1975.- С. 59.
15. Воеводський М. Городища Десни // Археологічні пам'ятки УРСР.-Т. І. Матеріали польових досліджень Інституту археології АН УРСР за 1945-1946 рр.- К., 1949.- С. 109 (див. рис. 4).
16. Королюк О. А. Давньоруські житла Новгород-Сіверського дитинця // Археологія,- 1988.- № 61.- С. 84 (табл.).
17. Сергеева М. С. До реконструкції меблів часів Київської Русі // Археологія.- 1994.- № 1.- С. 49.
18. Боровський Я. Є. Світгляд давніх киян.- К.: Наук, думка, 1992.-С. 73.
19. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця.- К., 1989,-С. 67.

L. Zaliznyak, D. Karavayko, S. Mayarchak

ARCHAEOLOGY EXPEDITION OF NaUKMA 2002. INVESTIGATION OF THE PISOCHNY RIV CASTLE ON THE DESNA RIVER

The article is devoted to the results of excavation of famous settlement PISOCHNY Riv near Novgorod-Siversky. The reach materials of three period of functioning the site Mesolithic VII mil. b. c., Yukhnovo (V-IV century) and Romny (VIII-X century AD) cultures.